

KÖNYVSZEMLE

Gaal György: *A Házsongárdtól a Kismezőig. Kolozsvári sírkertek a XIX–XX. századból.* Exit Kiadó, Kolozsvár, 2016. 184 o.

A Kolozsvár helytörténete iránt érdeklődő közönség Gaal György legújabb, kolozsvári temetőket bemutató kötetét tarthatja kezében. A szerző 2016-ban, jelen kötetet is beszámítva, összesen három új könyvvel ajándékozta meg a Kolozsvár helytörténete iránt érdeklődőket.

Jelen könyv több szempontból is rendhagyónak tekinthető hiszen a szerző eddigi műveiben a Házsongárdi temető régi (azaz északi) részével foglalkozott. Ez természetes, ugyanis az Erdély Panteonjaként is emlegetett Házsongárd ezen részében alussza örök álmát az erdélyi (és kis túlzással az egyetemes) magyar történelem valamennyi fontos személyisége és családja. Kolozsvár viszonylatában azonban a Házsongárd történeti része nem bír kizáró jelleggel, ugyanis a délebbre levő temetőrészben is bőven akad említésre méltó sír, nem is beszélve a Házsongárdi temetőnél két évvel később megnyitott Kismező (vagy más néven Kalandos) sírkertről, illetve a városban levő négy zsidó temetőről. A szerző így vall jelen kötet szükségességéről: „Az 1990-es évektől sokszor felmerült a kérdés, óhaj, hogy a történelmi temetőn túli részeket, kolozsvári sírkerteket is át kel-

lene nézni, s az ott nyugvókat számba venni. Egyrészt mert az elmúlt évtizedekben néhány jeles személyiség már itt kapott nyughelyet, másrészt mivel itt sincsenek biztonságban a sírok. Folyik a rátemetés, a zsidó temetőkben pedig a természet pusztít.” (7 o.)

A könyv első nagyobb egységét a Házsongárdi temető új részének bemutatása képezi. Az 1585-ben megnyitott Házsongárd a reformkorban már a mai Brassai-dízsíremlékig terjedt ki. A temető addigi alakulása és növekedése spontán volt, Kolozsvár sírkertjeinek rendezését csak 1881-ben szabályozták. 1892-ben elrendelték a régi temető használatának megszüntetését, és a temetőtől délre megvásárolt 14-15 hold területű földet jelölték ki az újabb temetkezésekre.

A temetőrész használatba vételének pontos időpontja ismeretlen, valószínű, hogy már az első világháború idején ide temetkeztek szerényebb anyagi helyzetű családok. Ugyanebben az időszakban felmerült egy krematórium, új temetőszabályzat, illetve egy új ravatalozókápolna megépítésének gondolata, ám ezek közül egy sem valósult meg. A rendszeres temetkezés csak a következő évtizedben vette kezdetét, azonban

maradandó anyagból készült síremlékek inkább az 1970-es évektől kezdtek elterjedni, miután ez a temető rész is telítődött. Ebben a sírkertben egyébként feltűnően sok az egyetemi és főiskolai oktató sírja.

Ezt követően a szerző a temető rész felosztását ismerteti, és a már jól ismert és az előző műveiben is használt „terepbejárással” mutatja be a parcellákban fellelhető jelesebb személyek nyughelyeit. Az új temető parcelláit alfejezetként, a Nagy Gábor vendéglősről, a Központi Szálloda bérlőjéről elnevezett kerttel kezdődően mutatja be, és csoportosítva járja körül azokat (Nagy Gábor sírkertje; A, B, C; Személyiségek; D, C; E, F, G, H, I, J; P, Q, R, S, T; U, V; K, L, M, N, O; W, X, Y, Z, valamint a Református Kert egy része; Zs, Repülősök). A temető ezen részében többek között olyan személyiségek nyugsznak, mint Antal Árpád irodalomtörténész, egyetemi professzor (Z parcella), Csetri Elek akadémikus, történész (C parcella), Constantin Daicoviciu régész (Személyiségek), Silviu Dragomir történész, akadémikus, egykori miniszter (L parcella), Lőrinczy Géza unitárius teológiai tanár (C parcella), Kolozsi Jenő matematikus, egyetemi professzor (W parcella), Eugen Marinca városi főorvos, egyetemi oktató, a hematológiai osztály vezetője (H parcella), Adrian Marino irodalomtörténész (T parcella), Victor Onișor egyetemi tanár, a Kormányzótanács főtítkára és ugyanilyen nevű diplomata, tanár fia (L parcella),

Palocsay Rudolf, a kolozsvári Gyűmölcskutató és Nemesítő Állomás vezetője (G parcella), Rónai Antal karmester (X parcella), Ștefan Pascu történész (Személyiségek), Péterfi István (Ștefan) algakutató, a Román Szocialista Köztársaság Államtanácsának alelnöke (Személyiségek), a matematikus Popovici házaspár (S parcella), a Román Opera több művésze (mint pl. Nyikolaj Szokluszki, Vlagyimir Szjomin operaénekesek, Kolár Carel koncertmester; J parcella), Virgil Vătășianu akadémikus, művészettörténész (Személyiségek), Vetró Artúr szobrász, főiskolai tanár (Repülősök), de meg kell említeni a diakonisszák nyolc sírját is (a Z parcella és a Református Kertek határában).

Ezen egységen belül a szerző külön fejezetet szentelt a Hősök temetőjének. Először a temető előzményeit tárgyalja. A katonai temetőnek szánt helyre a városban elhunyt sebesülteket temették. Apáthy István, a Ferenc József Tudományegyetem tanára 1915-ben a városi közgyűlésen kifogásolta a temetőben uralkodó állapotokat.

A temetőt a román katonai vezetés 1940-ben átrendezte, ez még nagyobb rendetlenséget eredményezett. 1940 őszén valamennyire rendbe hozták, majd 1944-ben újabb, ezúttal a második világháborúban elesett magyar, román, német és szovjet katonákat hantoltak el itt.

Több emlékmű is van a sírkertben: egy fekete márványkeresztes emlékmű

(a szerző szerint nem kizárt, hogy azonos a második bécsi döntést követően felállított emlékművel), egy 1947 körülről származó hármaskereszt, illetve a Hunyadi térről (Piața Victoriei, ma Avram Iancu) 1990-ben idehozott két szovjet emlékmű (a szovjet obeliszk, valamint a bronztank), és a román királyi diktatúra által kivégzett legionáriusoknak emléket állító kereszt.

Ugyanebbe a temetőrészbe hantolták el az 1989-es forradalom kolozsvári áldozatainak egy részét is.

A könyv következő egysége a Kismezői (vagy más néven Kalandos) temető történetével foglalkozik. A szerző röviden felvázolja az előzményeket, majd rátér az 1587-ben megnyitott temető történetének rövid áttekintésére. Egy városi polgár adományozott a kalandosoknak a Szamostól északra levő szőlőjéből egy területet, ezen a részen lett kialakítva a temető. A társulat utóbb kettévált (hídelviék és kétvízköziék), de a temetőt mindkét csoport használta. 1882 óta városi tulajdonban van.

A temető alaprajza viszonylag egyszerű: egy nagyobb út köti össze a két (Kismező, illetve Kalandos/Gépész utcai) kaput. A főút a temetőt két részre tagolja, területileg az úttól nyugatra eső rész a nagyobb.

A temető északi kapujával szemben állt egykor a fent említett két társulat által közösen építtetett őrház, és ebben a temetőben található a hídelvi kalandosok által emeltetett első világ-

háborús emlékmű. Az obeliszk alakú síremléken összesen huszonöt nevet olvashatunk. „*Egész Kolozsvár területén ez az egyetlen folyamatosan fennmaradt első világháborús hősi emlékmű.*” (62 o.)

A szerző ismerteti mindazon első világháborús áldozatainak emléket állító emléktáblákat, melyeket a második bécsi döntést követően avattak fel, ezek mára vagy teljesen eltűntek (a Tudományegyetem aulája, a laktanya, nagykaszárnya, Fellegvár) vagy utólag lettek visszaállítva (Református Kollégium Farkas utcai épülete).

A Hunyadi téren levő kaszárnya falán elhelyezett emléktáblával kapcsolatos részbe becsúsztott néhány hiba. A szerző az Ellenzék cikkeire hivatkozva vázolja fel az ezred történetét. Az egység (mely az 51-es számot csak 1769-ben kapta meg) 1741 óta újoncozott Erdélyből, azonban nem Kolozsvárra, hanem Nagyszébenbe került a hadkiegészítési központja (*Stabs-Depot-Station*). Kolozsvár csak 1775/1781-től lett az ezred katonáinak gyülekezőhelye (*Sammelplatz*), illetve hadkiegészítési központja. Báró Alphonse von Wrede gyalogezredekkel foglalkozó könyvében (*Geschichte der k. und k. Wehrmacht*, I. Band, Bécs, 1898.) említi, hogy az ezredet először 1772-ben helyezték a városba, ahol mindössze két esztendőtt állomásozott, a 19. század derekáig pedig összesen csak öt ízben (tehát az 1772–74-es időszakkal együtt 18 évig) volt Kolozsváron az 51-es gyalogezred

helyőrsége (1779–1785, 1801–1803, 1805–1806, 1810–1815, 1847–1849).

A Kalandos temetőbe egészen a múlt század közepéig hóstáti, illetve földműves családok temetkeztek. A szerző a „*kiolvasható elhalálozási évszámú legrégebb*” kőként egy 1876-os sírkövet azonosított (60 o.), Pál Sámuel kriptája pedig 1875-ben épült. Ebben a temetőben nyugszik Fodor Sándor író, a *Csipike*-sorozat megalkotója, Gobesz Ferdinánd műegyetemi tanár, Lakatos István politikus, lapszerkesztő, Szabó Zoltán nyelvész, egyetemi tanár (1. parcella), Nicolae Bareliuc orvos, az anatómia oktatója, Kovács Béla főiskolai oktató, Szarvady Gyula karmester, főiskolai oktató, Pompiliu Teodor történész, egyetemi tanár (2. parcella).

A könyv következő egysége a négy kolozsvári zsidó temetővel foglalkozik. Az első alfejezetben (*A kolozsvári megtelepedés előzményei*) Gaal György rövid bepillantást nyújt az Erdélyben megtelepedő zsidóság történetébe.

Kolozsvárott először a 18. század végén kezdtek megjelenni a zsidók, elősorban Kolozsmonostorról jártak be a városba kereskedni. A 19. század elején már az első vallási szertartást is megtartották a középkori város falain belül, tíz év múlva pedig imaházuk volt a Kül-Magyar utcában. Kőből épült zsinagógájukat 1850 és 1851 között építették fel Fekete György építész tervei nyomán.

A városban élő zsidó közösségre is hatással volt az 1868-as kongresszus: a hitközség eleinte az ortodox irányzat-

hoz csatlakozott. Ebből sorra kivált egy konzervatívabb, illetve egy haladóbb szellemiségű csoport. Ez utóbbi lett 1884-től a neológ hitközség, mely a Ferenc József úton külön zsinagógát állított fel. A neológ közösségnek olyan vezetői voltak, mint a később tege-rentúlon híressé vált Kohut Sándor vagy utóda, a Ferenc József Tudományegyetemen oktató Eisler Máttyás.

A zsidóság összlakosságán belüli számaránya gyorsan nőtt, 1910-re a Kincses Város lakosságának mintegy 10%-a volt izraelita.

Trianon után sem maradt eseménytelen a kolozsvári zsidóság élete. Terjedni kezd a cionizmus, valamint a Palesztinába való kitelepülés (alijázás), létrejött egy külön szefárd közösség, ortodox és neológ összefogás eredményeként létrejött a Zsidó Iskolaegyesület és a zsidó gimnázium, melyet utóbb betiltottak. A két világháború között alapították a Zsidó Kórházat is.

A holokauszt a kolozsvári és környékbeli zsidókat sem kímélte. A kolozsvári gettóba begyűjtött zsidókat 1944 május–júniusának fordulóján hat szerelvényvel szállították el Auschwitzba. A visszatértek újjaalakították a korábbi hitközségeket, melyek a törvény értelmében 1949-ben egyesülni kényszerültek. A második világháború után a zsidóság száma folyamatosan csökkent, ma alig pár százra tehető a kolozsvári zsidók száma.

A következő alfejezet az európai zsidóság egyik legfontosabb intézmé-

nyével, a Hevra Kádisával (Szentegylet) és kolozsvári vonatkozásaival foglalkozik. Ez az intézmény szervezte meg a temetéseket, illetve gondoskodott a rászorulókról. Valószínűsíthető, hogy a kalandos társulatok szerepet játszottak a Szentegyletek kialakulásában.

A kolozsmonostori Hevra Kádisá megelőzte a kolozsvárit, ez utóbbi 1836-os megalakulásakor az előbbi szabályzatából is átvett. A két egylet 1900-ban egyesült. A neológ Szentegylet megalakulása komoly vitát váltott ki a kolozsvári zsidóság körében.

A szerző külön alfejezetet szentelt a kolozsvári Szentegylet 1923-ban elfogadott szabályzata elemzésének, illetve a zsidó temetkezési szokásoknak, illetve a zsidó temetők jellemvonásainak.

Az első kolozsvári zsidó temető, a Balassa utcai, a Házsongárd keleti felében keletkezett a reformkorban. Eleinte olyan személyek használták, akik nem rendelkeztek városi polgárjoggal, utóbb a zsidóság temetkezési helyévé vált. Ezt a területet nagy nehezen, uralkodói közbenjárásra megkapták, és vásároltak mellé egy telket is, mellyel kibővítették. Ez a temető a 19. század utolsó előtti évtizedére megtelt. Ugyanitt, a déli részben létesült az első neológ temetőrész is. A temetőben fellelhetők a 19. század derekáról származó sírok, illetve koporsókövek, melyek a Házsongárdban időközben elpusztultak. A Balassa utca 1931-es megnyitása a régi temető egy részét elpusztította.

Ebben a temetőben nyugszik a már említett Eisler Mátyás rabbi és egyetemi magántanár, Elián Victor italkereskedő, a kolozsvári Eliánpalota „névadója”, Farkasházi-Fischer Vilmos, a herendi porcelángyár alapítójának fia, a kolozsvári neológ hitközség első elnöke, Géber Ede orvosprofesszor, aki két ízben is betöltötte a kolozsvári tudományegyetem orvosi karának dékáni hivatalát, Heves Vilmos építészmérnök, a Mikes utcai zsinagóga tervezője, a neológ Szentegylet elnöke, Neuberger Zsigmond cégvezető, fakereskedő, a neológ hitközségi elnöke, Pintér Bertalan, a Molnár és Pintér vállalat társtulajdonosa, a neológ Szentegylet első elnöke, Wilhelm József akadémiai tanár, Zádor Benő, a neológ elemi iskola igazgatója.

A következő sírkert a Tordai úti régi ortodox temető, melyet 1892-ben kaptak meg az ortodox hitközség tagjai, azt követően, hogy a Balassa úti sírkert megtelt. E temető szerkezete, a táblás beosztás sokkal áttekinthetőbb. A temető történetének érdekes mozzanata a Hevra Kádisá nem héber nyelvű sírfeliratokkal szembeni szívós ellenállása, mely nagyjából a 20. század elejéig tartott.

E temetőben nyugszik Boskovics Henrik fül-orr-gégész orvosdoktor, Dick Jakab, a „*kolozsvári »textilkirály«*” (110 o.), Farkas Mózes, a Dermata gyár vezérigazgatója, Harth Albert közismert Hevra-orvos, Kohn Hillel jogász, aki Zsakó Gyulával együtt összeállított

ta a Házsongárdi temető régi sírjainak összeírását, László Gyula közgazdász, szentegyleti elnök, Neufeld Jenő orvos, a kolozsvári poliklinika igazgató főorvosa, Sebestyén Dávid bányatulajdonos, a Hauszmann és Társa nevű vállalat társtulajdonosa, a Szentegylet elnöke, hitközségi elnök, majd díszelnök, a Zsidó Kórház alapítója. Érdekességként említjük Berde Imre 1914-ben elesett honvéd hadnagy síremlékét, ennek mindkét oldalán figurális díszeket (sas, illetve szuronyos csapatot vezénylő tisztt) látni.

Időrendben az új neológ temető következik. Ezt az 1920-as években, a Balassa utcai temető déli részének telítődését követően nyitották meg, ugyanebben az évtizedben épült fel az őrház, illetve a ravatalozó, a következő évtizedben pedig a sírkert egy részét fallal vették körül. A temető érdekessége az ún. vegyes sírkert, ide temették a vegyes házasságban élőket.

Olyan személyiségek nyugszanak itt, mint pl. Dezső Ervin és fia, Gábor (mindketten egyetemi tanárok), Elekes Miklós elmeorvos, a freudi iskola követője, a Zsidó Kórház főorvosa Fekete György egyetemi professzor, Lövith Egon Marc szobrász, Lövy Maya, a kolozsvári 11-es számú líceum angol- és franciatanárnője, Neuberger Zsigmondné Lichtenstein Ilonka, az Izraelita Jótékony Nőegylet elnöke, Radó Ferenc matematikus, egyetemi professzor, Rózsa Jenő egyetemi professzor és kórházigazgató öccse, Nán-

dor, Székely Viktor, a neológ közösség egyik vezetője, politikus, Vass Zoltán fogász, a Zsidó Kórház utolsó igazgatója Wollheimer József sebész főorvos.

Az utolsó bemutatott temető a Tordai úti ortodox sírkert. Az 1920-as évek közepére az 1892-ben megszerzett temető is megtelt. Ezért új temetőre volt szükség, ami a Tordai út felső részén nyílt meg 1928-ban. Ide, a temető nyugati részébe szállították a Balassa út építéskor kihantolt maradványokat. A temetőben a második világháború alatt magyar honvédeket, illetve német katonákat helyeztek örök nyugalomra, a közelmúltban mindkét temetőrészről exhumálták a maradványokat. A hitközség 2001-ben a temető északkeleti részét eladta.

A temetőben található a Holokauszt-emlékmű, mely valamikor a kommunizmus első két évtizedében készült el. Az új ortodox sírkertben nyugszik Antal Márk országos iskolaegyesületi igazgató, a magyar Tanácsköztársaság államtitkára, Eisikovits Mihály Miksa zeneszerző, főiskolai tanár és rektor, a Magyar Opera első igazgatója, Farkas Lajos italgáros, a cionista irányzat vezetője, Fekete Mihály színész, utóbb temesvári színházigazgató, a kolozsvári némafilmek szereplője, Goldner Gábor egyetemi oktató, hitközségi elnök, Paneth Farkas edző, asztaltenisz-játékos, az 1936-os világbajnokságon ezüstérmét nyert csapat tagja, Szabó Matild, a kolozsvári Brassai-líceum egykori aligazgatója, a